

Mila Milieva

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Humane Teaching of Bulgarian as a Foreign Language – a Clash of Expectations and Reality in the Teaching Process

Abstract: In the context of the current migrant crisis which began immediately after the start of the war in Ukraine, humanity and compassion have become recurrent theme in various spheres – in solving everyday and household challenges, in political conversations, in the analysis of economic issues, in the education refugee children are expected to receive. Do we, the teachers and the various organisations that implement educational projects, manage to approach the recently arrived students humanely? Do we understand their specific language needs? Are we able to maintain our responsiveness? Are we able to show compassion for ourselves as participants in an undeniably difficult learning process? We could find the answers to these questions by observing the work of specialists helping the refugees at different levels during the integration period. In this text, I draw the readers' attention to my personal experience as a teacher of Bulgarian language to a group of Ukrainian children. I sum up my observations and experience from my work at a Summer School for refugee children during the months of July and August 2023. I hope that the paper will draw attention to and prompt a discussion about the standards for teaching Bulgarian to different groups of refugee children.

Keywords: Bulgarian as a foreign language, refugees, language needs

Мила Милиева

(България, Софийски университет „Св. Кл. Охридски“)

Човеколюбиво преподаване на български език като чужд - сблъсък на очаквания и реалност в процеса на обучение

В контекста на актуалната мигрантска криза в България, която започна веднага след началото на войната в Украйна, човечността и състраданието се засягат постоянно като теми в различни сфери – при разрешаване на ежедневни и битови предизвикателства, в политически разговори, в анализа на икономически въпроси, както и в образованието, което се очаква да получат децата бежанци. Успяваме ли ние – преподавателите и различните организации, които изпълняват образователни проекти, да подходим хуманно към новодошлите ученици? Разбираме ли техните конкретни езикови нужди? Успяваме ли да запазим отзивчивостта си? Имаме ли състрадание към самите себе си като участници в един неоспоримо труден процес на обучение? Отговорите на тези въпроси бихме могли да намерим чрез наблюдение на работата на специалистите на различни нива по време на интеграционния период на децата бежанци. В настоящия текст ще насоча вниманието към личните си преживявания като учител по български език на група украински деца. Представям ви наблюденията и опита си от работата в Лятна школа за деца бежанци през месеците юли и август 2023 година в град София. Надявам се, че написаното ще бъде повод за дискусия относно стандартите при преподаване на български език на различни групи деца бежанци, както и за реалистичността на поставени очаквания върху учениците, учителите и организаторите на дейности за деца, които идват от зони на военен конфликт.

Темите на настоящата разработка са разделени в четири части:

1. Преглед на ресурсите за работа с деца бежанци, които са общодостъпни в интернет.
2. Контекст на Лятната школа за деца бежанци.
3. Трудности и решения – сблъсъци на очаквания и реалност.
4. Изводи.

Всички наблюдения, анализи и изводи в текста са базирани на знанията ми като магистър по Методика на чуждоезиковото обучение, работата ми в сферата на социалните дейности като част от екипа на Сдружение „Каритас София“ в ролята на учител по български език на деца и възрастни, както и работата ми като учител на учители на деца билингви в екипа на Сдружение „Интернационална асоциация ЕдюкАрт“.

1. Преглед на ресурсите за работа с деца бежанци, които са общодостъпни в интернет

Към момента на написването на този текст в интернет пространството на български език са достъпни няколко ресурса с насоки за работа на учители и организации, на които предстои да приемат деца бежанци. Те дават ценни съвети за работа с хора, преживели травма (Дермиш/Dermish 2019), или за това как най-ефективно и плавно да включим децата бежанци в българската учебна система (Загорова/Zagorova 2021). Съществува дори наръчник със съвети за организиране на дневни учебителни центрове за деца бежанци (Ранков/Rankov 2022). Тези източници подчертават нуждата от бавен и емпатичен подход към новодошлите, от чувствителен подход към културните особености на различните етноси и народности. Тези наръчници са задължително четиво за подготовка на учители и доброволци преди началото на работата им с деца бежанци независимо в какъв контекст се случва тази работа – общообразователен, социален, езиков.

В контекста на общообразователните дейности голям процент учители идентифицират като основна пречка в работата си с деца бежанци липсата на адекватни учебни пособия и насоки за работа по отношение на българския език (Анкета РУО Русе/RUO Survey Ruse 2022). По-голяма част от директорите, в чиито училища има деца бежанци, са запознали с учителския колектив с учебната програма по български език като чужд за търсещи или получили международна закрила и за мигранти в задължителна училищна възраст, разработена от Министерство на образованието и науката (налична на сайта на МОН). Програмата е полезен отправен ресурс за подготовка на учебните часове, но не съдържа конкретни насоки и препоръки. В нея се препоръчва допълнително езиково обучение за новопристигналите деца. Много често училищата нямат свободни и/или желаещи учители за провеждането на такива допълнителни часове. Това се отразява негативно на нагласите на учителите и съответно на останалите ученици към децата бежанци. Често пъти присъствието на деца, чиито майчин език не е български, в класните стаи се определя като безсмислено заради липсата на знания по български език и последващите затруднения с общообразователния учебен материал. Очакванията на директорите, че учителите ще се справят в подобни ситуации и на учителите, че учениците бежанци рано или късно ще преодолеят сами затрудненията си, не са задоволени и отношенията в класните стаи са напрегнати.

През 2023 година бяха издадени и разпространени два учебника по български език като чужд за деца (Загорова/Zagorova 2022, Гологанова/Gologanova 2023). Те предлагат богато и модерно съдържание, което със сигурност ще улесни работата с децата бежанци в следващите години.

Голяма част от учителите все още работят предимно с учебниците за възрастни, издадени от Каритас (Андонова/Andonova 2014), тъй като споменатите учебни пособия за деца все още не са достигнали до педагозите и самите те не са били обучени да работят с тях.

Освен специално създадените учебници за бежанци и мигранти съществуват и учебници за деца билингви, които живеят на територията на България (основно от ромски и турски произход), за които българският език не е майчин (Арикова/Arikova 2021), богат набор от езикови занимания за деца в детска градина и подготвителна група (Новикова/Novikova 2015), както и учебни пособия по български език за български деца, които живеят в чужбина (Танкова/Tankova 2019). Те подпомагат преподавателите в работата им и насочват вниманието им към нуждите на тази специфична група деца. Тези материали са подходящи и за децата бежанци след частична адаптация и съобразяване с нивото на разбиране на конкретната група. Учителите в държавни училища, които са отделили необходимото време да се запознаят с материалите и ги използват за допълнителна езикова подготовка на учениците си, споделят, че те са най-добър помощник в работата им.

Съществуват и ресурси за подпомагане на работата на учителите и доброволците, които работят по български език с деца бежанци (Новикова/Novikova 2022), книги на учителя (Арикова/Arikova 2021) и допълнителни ресурси с идеи за интегрирана езикова подкрепа (Новикова/Novikova 2021a) и за езикови игри и занимания за деца, които учат български език (Събева/Sabeva 2014). Всички изброени са изключително полезни за обогатяване на часовете с креативни, ефективни и социокултурно чувствителни занимания, съобразени с нивото на учениците.

Един от най-важните ресурси, които вече съществуват, е езиковата диагностика – инструмент, който помага на учителите да определят началното ниво по български език на всеки един ученик индивидуално (Новикова/Novikova 2021б). Диагностиката дава подробна информация за езиковите умения на учениците, а учителят би могъл да придобие точна представа за езиковите нужди на учащите. Инструментът спомага първите стъпки от планирането на учебните занимания за новите ученици. С помощта му е възможно степенуването на трудността при работа със смесени групи. Въпреки че авторите определят възрастова граница 8 – 10 години за тестваните, диагностиката спокойно може да се прилага и на по-големи деца и възрастни, които скоро са пристигнали в България. Колективът Новикова и Михайлова са създали и инструмент за диагностика на по-големи ученици (4-10 клас) или на по-напреднали учащи български език – С-тест (електронен ресурс, виж линк в източници). Тези инструменти се прилагат лесно, но анализът на резултатите изисква знания и време. Прилагането на езикова диагностика на всеки ученик, за който знаем, че вече е имал някакъв контакт с българския език, още в първите часове в българското училище би повишило нивото на разбиране на учителския колектив към нуждите на децата и техните характерни особености като ученици и личности.

Освен гореизброените учебници, програми, учебни пособия и инструменти е възможно да съществуват и други, които към момента на публикуване на този текст не са били налични.

Важно при работата с деца бежанци е създаването на спокойна среда, в която децата се чувстват в безопасност и могат да се доверят на преподавателя и съучениците си. В много от приемащите държави, в които бежанците преминават задължителен езиков курс като част от интеграционната програма, обучението заляга на неформални методи, тъй като те предразполагат към по-бързо и лесно създаване на приятелски отношения между учащите и изграждане на доверие към учителите. Ако атмосферата е благоприятна за учене, децата са готови да започнат работа по различни теми, а подборът им трябва да е съобразен с нивото на учениците и с интересите им. Учителят трябва да бъде подготвен да предложи актуални за децата теми като такива, свързани с ежедневието им и нуждите им в конкретния момент (в началото – представяне и умение да потърсят помощ в класната стая, а по-късно способност да опишат любими предмети и занимания и да

задават по-сложни въпроси на учителя и съучениците си). Учителят трябва да приветства опитите на ученици (от приемащата среда или други деца бежанци) да обясняват на достъпен език (езика на детето бежанец или друг общ език). Учителят трябва да уважава отказа на ученик да участва. Понякога децата бежанци не успяват да се включат в някои дейности поради различни лични причини. Те предпочитат да стоят отстранени и да наблюдават. Скоро обаче стават част от групата и лесно започват да използват натрупаните пасивно езикови знания. Важно е учителят да подготвя старателно учебните дейности и да ги адаптира към нуждите на учениците си (да улеснява задачите за децата бежанци, да вади ключови думи и понятия и да изяснява инструкциите преди да преминава към различни дейности).

Тези устои са посочени като приоритетни при работата с деца бежанци и са в основата на човеколюбивото преподаване. То разглежда човека като едно цяло, чиито нужди (физически, психически, емоционални, духовни, социални и интелектуални) трябва да бъдат зачитани и на чиито нужди трябва да се откликва според тяхната наложителност и важност (по йерархията на Пирамидата на потребностите на Маслоу). Човеколюбивото преподаване се фокусира върху култивирането на онези качества, които могат да бъдат описани като човешки, включително: любопитство, грижа, състрадание, взаимоотношения и отговорност. Методи на човеколюбивото преподаване са сугестопедията, цялостната физическа реакция, мълчаливият начин и естественият подход, както и всички други, които поставят ученика в центъра.

Когато започнах подготовката си за часовете с деца от Украйна в Лятна школа, организирана от Сдружение „Отворени обятия“ и Сдружение „Каритас София“, бях водена от насоките в споменатите ресурси на български език и други, достъпни на английски, френски и португалски език, както и от убедеността си в истинността на човеколюбивото преподаване.

2. Контекст на Лятната школа за деца бежанци

Главен организатор на Лятната школа за деца бежанци беше сдружение „Отворени обятия“. Тяхната дейност е насочена към подпомагане на бежанци от Украйна. В Лятната школа активно участие взе и другият организатор – „Каритас София“. В школата бяха записани над 110 деца (от Украйна и Близкия изток) в 6 групи, разпределени по възраст. Всяка група имаше сутрешни занимания по български език и следобедни дейности на открито, обиколки на музеи, галерии, походи в планината, артистични дейности и други. Часовете по български език се провеждаха от преподаватели по български език, а заниманията следобед се водеха от украинско и руско говорещи ментори. Общата продължителност на Лятната школа беше 2 месеца (юли и август).

Аз бях част от екипа, отговорен за подготовката по български език. Групата, която ми повериха, беше от деца на 9, 10 и 11 години от Украйна. Нивото на владеене на езика беше разнообразно, тъй като някои деца вече учеха в български училища, а други бяха току-що пристигнали в България.

Организаторите бяха получили информация за бъдещите ученици чрез кратка онлайн анкета, попълнена от родителите, в която имаше въпроси, засягащи личните данни и такива за нивото на владеене на български език на бъдещите ученици. Отговорите даваха бегла представа за предизвикателствата, които децата са срещали с езика до сега.

Преподавателите бяха информирани за разпределението по групи на децата непосредствено преди началото на школата. А записването в нея продължи до първата половина на август.

През 2023 година беше втората Лятна школа, която се организира за деца бежанци от Украйна. Организаторите вече имаха заложи цели и теми за дейностите в следобедните часове. Въпреки че нямаше стриктна програма, учителите по български език трябваше да съобразяват учебното съдържание със седмичните теми („Запознанство“, „Изкуство“, „Нови технологии“, „Межкултурни връзки“ и други) и дейностите, предвидени от менторите на децата (ходене на музей, ходене на басейн, среща с доброволци и др.). Беше важно учебното съдържание да включва лексика и граматически структури на български език, които децата биха могли да използват по време на следобедните занимания. Това обаче означаваше, че освен наличните ресурси учителите трябва да подготвят допълнителни материали, свързани със съответните теми всяка седмица.

Друга важна цел на организаторите беше да насочат вниманието на родителите и децата към българската образователна система и да работят върху позитивни нагласи към нея. Опитът на Каритас показва, че децата, които посещават български училища, се интегрират много по-бързо и научават български език много по-лесно, отколкото децата, които учат онлайн или посещават училища, в които се преподава на други езици. По време на подготовката за часовете с група 2 застъпих тази цел, като често обвързвах темите с откъси от литературни творби, които се изучават в трети и четвърти клас в България. Това наложи щателно преглеждане на различни одобрени от МОН учебници по български език и литература, избор на текстове, частична адаптация и подготовка на дейности по текстовете, които да улеснят възприемането им.

На логистично ниво подготовката на школата изискваше големи усилия както от страна на организаторите, така и от страна на учителите и менторите. Сградата, където се провеждаха заниманията, беше занемарена и всички с общ труд успяхме да създадем приветливо пространство, украсено с различни полезни и красиви детайли – езикови табла, дъски за писане и рисуване, балони, панделки и други. За учениците беше предвиден обяд и понякога следобедна закуска. На разположение имаше вода през целия ден. При излизане от сградата децата носеха специални сигнални шапки.

По време на провеждането на Лятната школа се появиха предвидими и неочаквани предизвикателства, които ще опиша в следващата част на този текст.

3. Трудности и решения – сблъсъци на очаквания и реалност

Подготовката и провеждането на езиковите дейности са неразделно свързани с психо-емоционалните нагласи на учениците. Когато става въпрос за деца, идващи от зони на военни конфликти, тези нагласи са много често непредвидими и овладяването им е бавен и деликатен процес, който изисква концентрирани наблюдения. Опитът, натрупан чрез справянето с различни предизвикателства по време на Лятната школа и споделен в този текст, би могъл да е полезен за учители по български език като чужд на деца бежанци в различни организации и държавни училища. А самите предизвикателства разпределих в четири групи – административни, свързани с учениците, свързани с учебния материал и свързани с учителя.

Административните трудности се отнасят до работата на екипа, организацията и координацията му.

Учителската професия е самотно занимание – учителят подготвя часовете сам, после е с учениците, но някак вън от техния кръг – като наблюдател, помощник и човек, който насочва процесите. Рефлексии са лични и рядко остава време за срещи, за споделяне между членовете на екипа. По време на провеждането на Лятната школа имаше особено голяма нужда от екипни срещи, в които да се обсъдят както организационни въпроси, свързани с ежедневието на учениците, така и да се засегнат въпроси, които се отнасят до усещанията на учителите и менторите за собствената им работа.

В края на школата част от учителския колектив идентифицира липсата на усещане за екип като едно от най-големите предизвикателства в работата ни през тези два месеца. Тази липса на екип отне възможността ни за помощ и подкрепа, понижи нивата на доверие и допринесе за развитие на конфликти, които, от своя страна, затрудниха работата ни.

Макар че всеки учител знае, че лидер и организатор на група би могъл да бъде всеки нейн член, проявил желание и инициативност, в реалността на напрегнатата и изискваща повече от предвиденото време работа се очаква от формално заелите титлата лидери да спомогнат за превръщане на групата хора в екип. Решението на тази трудност би могло да бъде откритата комуникация. Всеки член на екипа носи отговорност да съобщи и да потърси помощ при възникнал проблем.

Друг административен проблем, който затрудни работата на преподавателите, беше допълнителното въвеждане на ученици в групите. Естественото желание на организаторите да достигнат и да спомогнат на възможно най-много деца се отрази негативно върху духа на сплотеност и доверие в групите. Възможно решение на тази трудност е крайният брой и датата на край на записванията на нови ученици да бъдат уточнени в самото начало на школата. По този начин учителите ще имат възможност да предвидят разпределянето на дейностите за формиране на група във времето.

Очакванията към административния екип на проекта влязоха в пряк сблъсък с една много интензивна реалност, която никой, който не е участвал в подобен проект, не може да си представи. Натовареността, нуждата от устойчивост и способността за взимане на бързи решения са неделима част от ежедневието на организациите, които се занимават с бежанци. Изисква се емпатия, търпение и разбиране към другия за правилното функциониране на екипите в сферата на социалната работа. Учителят по български език трябва да съобрази работата си на екипно ниво с всички останали звена и да се адаптира към социокултурните особености на средата.

Следващата група трудности е свързана с учениците, тяхното поведение и изява в класната стая. Основни предизвикателства, които се появиха бяха: липсата на мотивация, различните нива на владеене на езика и натрупващата се умора.

Голяма част от децата бежанци не знаеха за колко време са тук, някои родители не бяха обяснили на децата защо щяха да ходят на лятно училище и каква беше целта на школата. Това е сериозна предпоставка за конфликти между учениците и учителя. Решение на този проблем би могло да бъде личното отношение към всеки ученик и конкретната му/й история и честото споделяне от страна на учителя и на учениците за това какво се случва, какво предстои (за деня, за седмицата). Някои техники, които може да се използват, са кръгове за споделяне, прекъсване на учебната дейност за споделяне (в писмен и устен вид), изграждане на рутина и дейности за затвърждаване на доверието към преподавателя и към съучениците всеки ден.

Друга трудност в тази група, с която всички колеги, които имат ученици бежанци, са се сблъскали, е различните нива на владеене на езика. Някои ученици говорят почти свободно, с бързо и уверено темпо, а други трудно разбират дори елементарни въпроси. При някои липсва езиков опит, при други е липса на увереност. Добро решение на тази трудност е още в първата седмица с децата да се определи нивото на владеене на езика на всеки един ученик. В Лятната школа използвах диагностиката на ЕдюкАрт (Новикова/Novikova 2021б) и отделих необходимото време да анализирам резултатите. След това разделих условно учениците на три групи според тяхното ниво (начално, средно и ниво на много добро разбиране и продукция). Всички упражнения следващите два месеца бяха степенувани спрямо тези нива, като много често по-напредналите ученици помагаха на

по-начинаещите. Някои от учениците от групата на средно напредналите забелязаха различните задачи, които давам и това беше допълнителна мотивация за тях да се справят по-добре с дейностите и да се опитват да решават и задачите за по-напреднали. Целият процес на подготовка на работни листове спрямо нивата и планиране на дейности в отделни групи отне допълнително време, но резултатите на учениците показаха, че усилията не са били напразни.

Третото предизвикателство, пред което се изправиха учениците, беше натрупващата се умора. Ежедневните 8-часови занимания, които предлагаше изключително интензивната програма – музеи, басейни, срещи с други деца и възрастни, обиколки из града, концерти и презентации, които децата трябваше да подготвят, предизвикаха неколкостратни откази от работа по време на втория месец от Лятната школа. Решението, което приложих, беше да намаля обема на подготвеното учебно съдържание, да планирам почести почивки, да заложа конкретни кратки задачи в работните листове. През последните две седмици от школата поканих външни лектори, които проведоха занимания на български език по йога, музика, писане и рисуване на комикси, ментална аритметика. Целта на изненадващите за децата срещи беше да упражняват знанията си с хора, които не познават и да изградят позитивна нагласа за учебните дейности, които им се предлагат. Тези срещи имаха много позитивен ефект върху общото настроение в групата и доказаха на учениците колко много бяха научили през изминалите седмици.

Тази група трудности представя сблъсък между очакванията за лекота и професионализъм в часовете с реалността, в която учениците понякога не откликват дори на най-интересните и съобразени с интересите и нуждите им дейности. Възможно решение се крие в идеите на човеколюбивото преподаване – всички нужди на учениците трябва да се уважават и забелязват от учителя. Много често децата имаха нужда от задоволяване на физическите им нужди, преди да бъдат способни да работят по български език. Например имаха нужда от свежа храна и затова организирах дейност за правене на сандвичи със зеленчуци, в която трябваше да описват действията си на български език. Те задоволиха глада си, забавляваха се и научиха нови глаголи на български език. Друга тяхна честа нужда беше успокояването на страховете им от различни източници – войната, грабежи, конфликти помежду им и с другите групи. В един такъв момент например прочетох на децата за кукерите и самодивите и ги помолих през това време да рисуват. След това направихме изложба на рисунките със страшните същества, която да ни пази от всякакви неприятности. По този начин те научиха нещо за българската митология и се почувстваха в безопасност.

Не е рядкост децата бежанци да се разглеждат единствено и само като жертви на житейските неволи, които те и семействата им преживяват (бягане от войни, изселване, раздели в семействата, загуба на близки хора). Изключително важно е хората, които работят с деца бежанци, да бъдат чувствителни към темите, засягащи войната, и да бъдат подготвени да се справят с реакции, предизвикани от стрес и травми. Но децата бежанци не са само жертви. Те са човешки същества с различни характерни особености, които невинаги имат общо с извънредните ситуации, от които идват. Учителят по български език, прилагаш принципите на човеколюбивото преподаване, е длъжен да разглежда учениците като индивиди отвъд драматичните обстоятелства. От една страна, не всички деца преживели въоръжен конфликт, изживяват стрес и травма, от друга страна, всички деца заслужават да получат достъп до най-доброто, което планираните дейности може да им предоставят. Част от допълнителните умения, които учениците имат възможност да придобият чрез човеколюбиво подбрани занимания, са любознателност, търпение, грижа към околните, самостоятелност и дисциплина. Последното умение, дисциплината, често се свързва със силови мерки. Но въвеждането му може да се случи и чрез меки

похвати. Учителят трябва да види нуждата от дисциплина и да подходи съзнателно към изграждането ѝ. Някои дейности, които засягат темата, са написването на общи правила и последствия, измислени и съгласувани от учениците (правилата трябва да бъдат на видно място за класа през цялото време), създаване на табло за графика на заниманията (така учениците знаят какво и кога да очакват), ролеви игри, които залагат конфликти и възможните им решения. Когато тези дейности се изпълняват на български език, те допринасят и за езиковото надграждане и за психоемоционалната подготовка на децата за евентуалното им включване в българската образователна система.

Следващата група трудности са тези, свързани с учебния материал. В тази група са включени липсата на учебна програма, липсата на материали, големият избор на текстове и малкото време, което има да бъдат подбрани и използвани в езикови задачи. За преодоляването на тази трудност трябва голям ресурс от време и енергия. Отделих около три часа всеки ден за подготовка, включително и в неработните дни. Поисках материали от всички колеги българисти и преподаватели по български език като чужд, които познавам, и разбрах, че наличните материали за деца съвсем не са толкова малко. Във времето за подготовка избирах и адаптирах текстове, игри и езикови занимания, така че да са подходящи за учениците. Това доведе до следващата група предизвикателства, с които се наложи да се справя, а именно личната ми умора и неудовлетвореност, вследствие на високите цели, които бях поставила. Решението се появи едва в края на Лятната школа, когато чух и видях невероятния напредък на учениците по време на финалния концерт, в който те представиха песни и кратки диалози на български език. Сблъсъкът на очакванията ми към собствената ми психическа и физическа устойчивост и реалността, в която балансът между личния и професионалния живот напълно отсъства, беше един от най-тежките през лятото на 2023 година. Той показва, че човеколюбивостта трябва да бъде насочена не само към учениците, но и към учителя. Учителят трябва да обърне внимание на собствените си нужди, така както уважава и откликва на нуждите на своите ученици.

4. Изводи

Човеколюбивото отношение трябва да засяга всички страни в процеса на работа – организатори, ученици и учители. Най-добре за всеки преподавател е да поеме лична отговорност за собствените си нужди и подготовка на физическо, психическо и емоционално ниво, а когато се затруднява, да поиска помощ, ресурси и информация от организаторите и колегите. Нагласата към организаторите трябва да се основава на търпение и разбиране към сложните процеси, през които самите те преминават. Учениците трябва да бъдат поставени в центъра и да бъдат наблюдавани като индивиди, без ролята им да бъде свеждана постоянно до тази на жертва.

Изключително важно е адекватното и навременно планиране на езиковите дейности. То намалява нивата на стрес и дава възможност за повече интеракция. Учителят по български език като чужд на деца бежанци не трябва да забравя, че невинаги чистото фокусиране върху езика, като предмет на обучение, води до най-добрите резултати.

ЛИТЕРАТУРА

- Андонова 2014: *Андонова, М., Събева, Р., Загорова, Ж.* Български език за бежанци. А1. София: Каритас (Andonova 2014: *Andonova, M., Sabeva, R., Zagorova, Zh.* *Balgarski ezik za bezhantsi. A1. Sofia: Caritas*).
- Арикова 2021: *Новикова, А, Михайлова, В, Попова, Ес.* Буквар Четем с Ася и Явор. София, Заедно в час (Arikova 2021: *Novikova, A, Mihaylova, V, Popova, Es.* *Bukvar Chetem s Asya i Yavor. Sofia, Zaedno v chas*).

- Гологанова 2023: *Гологанова, Кр., Карапеева, Н.* АБВ – първи стъпки – Уроци по български език за деца бежанци и мигранти. София: Фондация „Рийчаут“ (Gologanova 2023: *Gologanova, Kr., N. Karapeeva.* ABV – parvi stapki – Urotsi po balgarski ezik za detsa bezhantsi i migranti. Sofia: Fondatsia „Reachout“).
- Дермиш 2019: *Дермиш, М.* Да преподаваме за бежанците. Указания за работа с деца бежанци, преживели стрес и травми. София: ВКБООН (Dermish 2019: *Dermish, M.* Da prepodavame za bezhantsite. Ukazaniya za rabota s detsa bezhantsi, prezhiveli stres i travmi. Sofia: VKBOON.)
- Загорова 2021: *Загорова, Р., М. Казасова, З. Христова.* Наръчник с добри практики и насоки за ефективно включване на деца бежанци и мигранти в образователната система. София: Каритас (Zagorova 2021: *Zagorova, R., M. Kazasova, Z. Hristova.* Narachnik s dobri praktiki i nasoki za efektivno vklyuchvane na detsa bezhantsi i migranti v obrazovatelната sistema. Sofia: Caritas).
- Загорова 2022: *Загорова, Ж., Р. Загорова, М. Андонова.* ПРИЯТЕЛИ Български език като чужд за начален етап на ученици, търсещи или получили международна закрила, и мигранти за ниво А1 и ниво А2. София: „Аз-буки“ (Zagorova 2022: *Zagorova, Zh., R. Zagorova, M. Andonova.* PRIYATELI Balgarski ezik като chuzhd za nachalen etap na uchenitsi, tarsehti ili poluchili mezhdunarodna zakrila, i migranti za nivo A1 i nivo A2, Sofia: JAz-buki“).
- Новикова 2015: *Новикова, А. Камаринчева, Д.* Български език с Драко и Мими за многоезични деца. Русе: Елиас Канети (Novikova 2015: *Novikova, A., D. Kamarincheva.* Balgarski ezik s Drako i Mimi za mnogoezichni detsa. Ruse: Elias Kaneti).
- Новикова 2021а: *Новикова, А., В. Михайлова.* Наръчник за интегрирана езикова подкрепа. София: Заедно в час (Novikova 2021: *Novikova, A., V. Mihaylova.* Narachnik za integrirana ezikova podkrepa. Sofia: Zaedno v chas).
- Новикова 2021б: *Новикова, А., В. Михайлова, А. Атанасов.* Езикова диагностика. София: Заедно в час (Novikova 2021b: *Novikova, A, V. Mihaylova, A. Atanasov.* Ezikova diagnostika. Sofia: Zaedno v chas).
- Новикова 2022: *Новикова, А., В. Михайлова.* Как да преподаваме български език на бежанци? Насоки за доброволци. София: Интернационална Асоциация ЕдюкАрт (Novikova 2022: *Novikova, A., V. Mihaylova.* Kak da prepodavame balgarski ezik na bezhantsi? Nasoki za dobrovoltsi. Sofia: Internatsionalna Asotsiatsia EdyukArt).
- Ранков 2022: *Ранков, М., Б. Данева, М. Иванова.* Как да организираме дневен център за деца бежанци? Методическо ръководство. София: Преподаваме.bg (Rankov 2022: *Rankov, M., B. Daneva, M. Ivanova.* Kak da organizirame dneven tsentar za detsa bezhantsi? Metodichesko rakovodstvo. Sofia: Prepodavame.bg).
- Събева 2014: *Събева, Р., Ж. Загорова.* Сборник езикови активности и игри за обучение по български език. София: Каритас (Sabeva 2014: *Sabeva, R., Zh. Zagorova.* Sbornik ezikovi aktivnosti i igri za obuchenie po balgarski ezik. Sofia: Caritas).
- Танкова 2019: *Танкова, Р.* Български език за 1. Клас – ниво А1.1. Учебно помагало за подпомагане на обучението, организирано в чужбина. София: Просвета (Tankova 2019: *Tankova, R.* Balgarski ezik за 1. Klas – nivo A1.1. Uchebno pomagalo за podpomagane на obuchenieto, organizirano в chuzhbina. Sofia: Prosveta).

ОНЛАЙН ИЗТОЧНИЦИ

Образователни политики спрямо децата бежанци – Оценка за постижения и проблеми на експерти и учители. РУО Русе – [Образователни политики спрямо децата бежанци \(ruo-ruse.bg\).pdf](https://ruo-ruse.bg)

Учебна програма по български език като чужд за търсещи или получили международна закрила и за мигранти в задължителна училищна възраст – file:///C:/Users/User/Downloads/BE_migranti_uchVazrast.pdf С-тест – <http://hristopeev.github.io/>